

О. С. Сотула

МОТИВАЦІЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ПРИ СКОЄННІ ПОЛІТИЧНИХ ВБИВСТВ ТА ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ, ТА ПОВ'ЯЗАНІ З ЦИМ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Аналіз поширення феномену вбивства на замовлення і політичного вбивства в Україні досить нового для нас, але добре вивченого за кордоном явища, показує, що його зростання пов'язане з перехідними етапами в житті суспільства, що характеризуються нестабільністю ситуації.

Україна зараз переживає початковий етап розвитку цієї категорії навмисних вбивств. Суттєво, що сьогодні для цього розвитку є всі об'єктивні передумови і ця тенденція проглядає усе більш чітко. Тому важливо не випускати з зору це грізне соціальне явище, не спізнитися з прийняттям принципів державних заходів.

Ці злочини повинні сприйматися й оцінюватися як погроза національній безпеці сучасного суспільства і держави.

Як і всяке діяння, що спрямоване на спричинення смерті, вбивства на замовлення і політичні вбивства знецінюють людське життя. Крім того, злочини цієї категорії спроможні привести, а практика показує, що реально приводять, до згорання державних, юридичних, соціальних гарантій і свобод громадян, тому що, як правило, викликають з боку державних органів контрзаходи, що не завжди збігаються з нормами правової держави.

Досить ретельно в науці розглядаються об'єктивні (політичні, економічні, національні, релігійні) причини виникнення такого роду навмисних вбивств, але недостатньо відображені соціально-психологічні аспекти політичного і кримінального тероризму, де вбивство є універсальним засобом впливу на державно-власні та інші суспільні відносини.

Пов'язане це з тим, що корені політично мотивованої злочинності лежать не стільки в психології, скільки у відно-

шеннях, пов'язаних з політикою, економікою. Тому вбивства на замовлення і політичні вбивства скоюють особи не з психічними аномаліями (хоча останні можуть мати місце і їхня наявність дає можливість глибше вивчати особу злочинця), а в силу аномалій політичних, економічних, регіональних, етнічних, релігійних та інших.

Злочинець, що скоює посягання на життя суспільного або державного діяча, намагається вплинути на елементи конституційного порядку і порядок управління, суспільні інститути, а саме вбивство або вибух розглядаються як засоби досягнення цих цілей.

Взагалі, поняття політичного убивства напряму стикуються з таким явищем "кримінально-політичної" практики як "терористичний акт".

Українське кримінальне законодавство уникає терміну "терор", "терористичний акт", хоча у світовій криміналістичній практиці терористичний акт ототожнюється з посяганням на життя державного діяча.

Можливо, це зв'язано з тим, що проблема тероризму в Україні знаходиться в іншій — "кримінальній" площині.

Часом важко провести межу між кримінальним тероризмом і звичайним бандитизмом, масштабним кримінальним насильством і терором як засобом ведення політичної боротьби. Злочинний світ і світ професійних політиків запозичують методи один у одного, мова йде про взаємний перетік кадрів.

Найважливішою ознакою тероризму можна вважати політичну мотивацію насильницьких дій. Саме тут пролягає своєрідна межа між тероризмом і кримінальною злочинністю, але ця межа стає усе більш умовною. Так, економічний і кримінальний тероризм не завж-

ди мають всі ознаки, як би мовити, "класичного" тероризму (наприклад, не завжди є політичні мотиви або переслідуються цілі масового залякування або дестабілізації ситуації), але всі в цілому можуть бути віднесені до категорії терористичних злочинів.

Умовно можливо розрізнити три злочинні суміжні сфери: сферу власно тероризму (або політичний тероризм), якому властиві всі ознаки політично мотивованої терористичної поведінки, сферу чисто кримінальної злочинності і, зрештою, дуже поширену проміжну сферу, у якій використовуються специфічні терористичні методи (котрі, проте, мають дуже багато спільного з кримінальними), але відсутні один або декілька з зазначених ознак. Саме до цієї сфери можна віднести такі форми насильницьких дій, як економічний і кримінальний тероризм.

Таким чином, категорію політичних вбивств і вбивств на замовлення можливо розподілити на такі форми, що реально існують у теперішній час:

1. Вбивства за політичними мотивами (політичний тероризм) у вигляді посягань на життя державних і суспільних діячів або представників влади, а також у вигляді вибухів і інших дій, що створюють погрозу загибелі людей, спричиняють значну шкоду з метою залякування влади і суспільства. Прикладом може служити убивство народного депутата України Євгена Щербаня і ще трьох осіб в аеропорту Донецька.

2. Убивство представників іноземних держав (міжнародний політичний тероризм) з метою провокації війни або міжнародних ускладнень. На цей випадок Україна озброєна статтею 59 КК України, що охоплює зазначений склад злочину.

3. Національний тероризм сепаратистських угруповань, що мають на меті паралізувати діяльність державних органів і досягти політичної й економічної відокремленості. У Україні державна влада періодично випробується кримсько-татарською проблемою, та завдяки вмiлим і своєчасним діям

представників влади справа до вбивств не дійшла.

4. Кримінальний тероризм — вбивства на замовлення, скоєні організованими злочинними угрупованнями, які спрямовані проти держави і її представників. Мета — ушкодити розслідуванню кримінальних справ, веденню жорсткої карної політики, а також ліквідація і залякування активних співробітників правоохоронних органів, потерпілих, свідків, журналістів, які можуть допомогти слідству і суду у встановленні і запобіганні їх злочинної діяльності.

5. Економічний тероризм. До нього можна віднести "крокуючий по державі" відстріл представників ділових кіл різного рівня з метою усунення конкурентів і розподілу сфер впливу, що по наслідкам можливо зрівняти з державним тероризмом сталінської епохи.

Прикладом кримінального й економічного тероризму може служити кримінальне "дійство" останніх років в Одесі.

Ця класифікація, як і люба інша, умовна і неповна. Однак, як що її визнати більш-менш реалістичною, тоді стає зрозумілим, що мотивація таких дій, і відповідно їх психологія в цілому не є цілісною й однорідною. Насамперед, це обумовлено не психологією злочинців, а характером об'єктивних причин, що спонукають їх до такої злочинної діяльності.

Важливим провокуючим фактором злочинної, зокрема протерористичної, поведінки є стан конфліктів у суспільстві.

Гострі соціальні конфлікти, насамперед перехідного періоду, супроводжуються підвищенням кількості кримінальних виявлень. Як показують дослідження в період загострення соціального конфлікту (конфлікт різних політичних сил у боротьбі за владу і її утримання (Україна), збройні сутички на міжнаціональному ґрунті (Росія) та інше) зростає в декілька разів кількість насильницьких злочинів (вбивства, у тому числі на замовлення і політичні, теро-

ризм, розбої, захоплення заручників, масові порушення суспільного порядку, акти вандалізму, злочини, пов'язані із слідуванням нормам групової поведінки). При цьому значно зростає рівень латентності злочинів, знижується рівень притягнення до відповідальності за їх скоєння винних осіб.*

Статистична реєстрація цього факту обумовлює необхідність теоретичного обмірковування і вивчення даного соціального феномену.

Агресивна, насильницька злочинність в умовах соціальної нестабільності веде до компрометації конституційних, насамперед правових гарантій, до розбіжності між проголошеними правами і свободами і їх реалізацією, що ми і спостерігаємо в Україні.

Феномен вбивства на замовлення і політичного вбивства, як було вже зазначено, має багато аспектів, у зв'язку з чим можливі різні підходи до його дослідження. Це і проблема юридичної кваліфікації, визначення його соціально-деструктивних функцій, і політологічний аналіз, і соціально-психологічна оцінка, і виявлення історичних коренів.

Зрозуміло, що при дослідженні кожного з цих аспектів необхідно враховувати різні передумови. Особливо це стосується мотивації злочинної поведінки, пов'язаної з вбивствами на замовлення і політичними вбивствами. Мається на увазі не мотиви окремих осіб, що скоюють убивства цієї категорії, а самі мотиви — як зміст, суб'єктивне значення цієї поведінки.

Головне питання, що виникає: у чому вираш, у першу чергу психологічний, від скоєння відповідних дій для самого винного, у тому числі й у тих випадках, коли він діє за матеріальну винагороду? Остання обставина виділена в зв'язку з тим, що корисні стимули є лише зовнішніми мотивами, а в глибині, на підсвідомому рівні функціонують інші, більше потужні спонукання, що саме і є істинними мотивами.

По-перше, можна виходити з того, що мотивом такої протерористичної поведінки є самозатвердження або затверд-

ження себе в близькому середовищі. Така поведінка може також диктуватися потребою одержання значних вигод для своєї соціальної, можливо національної групи, або для себе особисто. Така вигода може мати і чисто грошовий характер.

Тим часом, такі припущення щодо стимуляції злочинної поведінки, у тому числі і за платню, викликає важливе питання: чому для досягнення своєї мети злочинець вибирає саме смерть, а не який-небудь інший засіб, можливо і законний?

Дійсно, організаторами більшості вбивств на замовлення і політичних вбивства є особи, що мають певний соціальний статус, можливість впливу на відповідні соціальні відношення і, врешті решт, матеріальну забезпеченість.

Можливо припустити, що таким мотивом, особливо в злочинах кримінально-терористичної спрямованості, потяг деяких людей до смерті, до знешкодження — такий же великий, як і потяг до життя.

Такий потяг об'єднує значну кількість людей, що вирішують свої головні проблеми за допомогою смерті, максимально наближаючись до неї. Особливо і безпосередньо цей мотив притаманний виконавцям — вбивцям, що убиваючи, саме в цей момент живуть найбільше повним життям. Важливо підкреслити, що даний мотив, як і більшість інших, існує на підсвідомому рівні і дуже рідко усвідомлюється діючим суб'єктом. Він є ведучим, але не виключає наявності інших додаткових мотивів, таких як, наприклад, корисні.

По-друге, можливо виділити як найменше два чітко виражені психологічні типи, що зустрічаються серед осіб протерористичної поведінки.

Перші відрізняються розвинутим інтелектом, впевненістю в собі, високою самооцінкою, прагненням до самозатвердження, а другі — невпевнені в собі, невдахи, із низькою самооцінкою. Але для обох типів характерні: підвищена агресивність, постійна готовність до захисту своєї особистості, "зацик-

леність" на собі і незначна увага до почиттів і бажань інших людей.

Для більшості злочинців цієї категорії властива екстремалізація життя, пошук джерел особистих проблем зовні. Саме суспільство, в особі певних його представників, сприймається як джерело погрози. В наслідок цього зневажаються загальнолюдські цінності, у першу чергу, право інших людей на життя. Насильство й агресивність стають самодостатніми цінностями, а відповідні силові дії з боку суспільства мають протилежний ефект — закріплюють протиправну спрямованість особи, зменшують розбіжності усередині злочинних груп, створюють їм моральне албі.

З психологічної точки зору важливо виявити не тільки схильність до такої поведінки, але і підкреслити її соціальну деструктивність, тому що вона є шляхом до самознешкодження носіїв терористичної ідеї. Суспільство існує за рахунок взаємодії, а не протистояння. Злочинці ж орієнтуються на сурогати чесності і довіри лише в межах замкнutoї злочинної групи, при цьому ігноруючи ці поняття стосовно навколишніх членів суспільства.

Така позиція соціально деструктивна, юридично неправомочна, психологічно самогубна. Нав'язування таких стандартів легко долається суспільством шляхом відторження деструктивності, але є загибеллю для носіїв злочинної ідеології у наслідок її нестабільності і порочності.

Але при цьому не може не турбувати тенденція "психологічного звикання" населення до вбивств на замовлення і політичних вбивств як невідмінних явищ сучасного життя. Подібне "звикання" веде до послаблення сприйняття гостроти суспільної небезпеки таких дій. Крім того, політично мотивована злочинність поширює в нашому суспільстві правовий нігілізм, що і без того є складовою частиною українського менталітету, і який створює розумово-емоційну атмосферу, що сприяє терористичній поведінці.

Виходячи з цієї далеко не повної ха-

рактеристики злочинної мотивації при скоєнні вбивств на замовлення і політичних вбивств, можна спробувати сформулювати соціально-правову проблему впливу на це злочинне явище.

Вона містить у собі слідувачі компоненти:

1) аналіз насильницької поведінки з метою виділення протерористичних її різновидів;

2) розробка правового поняття різних видів тероризму як поведінки суб'єктів права. Тут, у принципі, можливо і вивчення поведінки суб'єктів конституційного права, юридичних осіб, але в будь-якому випадку право повинно виходити не з політичних визначень сил, рухів, спонукаючих факторів, але з чітких характеристик суб'єктів, поведінка яких може бути підставою правової відповідальності;

3) конкретизація нових правових понять стосовно до цілей використання (наукових, соціально-правових), які, у свою чергу, можуть бути державно-правовими, кримінально-правовими та, можливо, співвідноситися з іншими галузями права;

4) аналіз можливостей та меж засвоєння понять, пов'язаних з терористичною поведінкою діючими нормативними актами. При цьому мова йде саме про засвоєння, оскільки нормативні акти, кодекси, окремі закони, що вже склалися, за змістом своїх приписів та структурі не є нейтральними до нових приписів;

5) засвоєння наслідків застосування або відмови від застосування тих чи інших правових приписів: крім зайвої політизації поведінки можливі не викликані необхідністю обмеження свобод та перенавантаження правоохоронної системи;

6) визначення припустимих та ефективних методів правового впливу на злочинну поведінку, що передбачає створення набору заходів правового впливу, відображаючих увесь позитивний потенціал чинного законодавства (норми заохочення, особливі умови амністії, введення особливого процесуального порядку роботи із свідками та

інші заходи, що потребують спеціально-го аналізу);

7) досягнення правової та соціальної згоди відносно характеру правової боротьби з цією категорією злочинів, бо вони як ніякі інші провокують застосування зайво жорстких державних заходів або відступ від законності, що спроможне підірвати довіру до держави, тобто викликати протилежний ефект.

Крім того, правова боротьба з цією категорією навмисних вбивств передбачає постійне використання інформації, що мається, її поповнення, розгортання наукових досліджень міжгалузевого характеру, а також здійснення необхідного нагляду (парламентського, судового, прокурорського, громадського).

З цих позицій, насамперед, необхідно виробити правові та організаційні гарантії захисту прав громадян від зловживання, від виходу посадових осіб за межі Конституції, чим би вони не виправдовували свої дії.

Одною з таких гарантій є жорстка індивідуальна відповідальність за прийняті рішення та дії.

Але в цілому приписи, пов'язані з правовим впливом на злочини терористичної спрямованості (виявлення, профілактика, притягнення до кримінальної відповідальності, регулювання та обмеження правових можливостей громадян та інше) повинні бути внутрішньо погоджені, на єдиній підставі проведені через систему вже діючих нормативних актів. Це відноситься до законів, що регламентують діяльність правоохоронних органів, особливо силових структур, які встановлюють статuti суб'єктів права, визначають їх права та обов'язки (наприклад, у сфері одержання інформації, діяльності засобів масової інформації, кримінального, кримінально-процесуального та іншого законодавства).

Практика показує на необхідність введення жорстких правил прийняття рішень у сфері боротьби з терористичною поведінкою.** Більш того, необхідно встановити заборону на прийняття певного роду рішень без дотримання необхідного процесуального порядку.

Вкрай важливо визначити компе-

тенцію різних державних органів у сфері боротьби з політичними вбивствами та вбивствами на замовлення. Структури, що виконують ці завдання, повинні мати підтримку держави і суспільства. Але вони повинні бути легітимні, їх діяльність повинна поважатися суспільством і вестися дозволеними методами. Не варто допускати використання неконституційних структур для боротьби з цим видом злочинності. Такий підхід є прояв монополії держави на насильство і спрямований на підвищення авторитету держави. Непомірне застосування, наприклад, масок, камуфляжу, автоматичної зброї структурами, що виконують повсякденні завдання, підриває спокій у суспільстві, знижує авторитет правоохоронних органів і переводить конфліктність на більш високий рівень.

За допомогою соціологів, соціальних психологів і психологів необхідно розробити конкретні методи аналізу впливу даної категорії навмисних вбивств на зміну динаміки суспільної думки, на психологію членів суспільства. Для протидії такому впливу потрібне замовлення відповідним установам на негайне виявлення типових заходів нейтралізації паніки, поширення пліток, цілеспрямованого впливу учасників злочинних угруповань і їх "агентів впливу", негативного ефекту "сенсацій" і іншої інформації, що залякує в засобах масової інформації.

І, як висновок, треба підкреслити, до аналізу феномену вбивства на замовлення та політичного вбивства треба підходити з урахуванням взаємозв'язку соціальних, психологічних та юридичних аспектів з метою розробки таких норм, завдяки яким воля злочинного індивіда або групи не могла б визначати суспільні настрої та дії.

Література:

1. Див., наприклад: *Политические конфликты: от насилия к согласию*. Ред. коллегия: Кудрявцев В.И., Дмитриев А.В., Кулинченко В.А., Степанов Е.И., М., 1996.
2. Див.: Ляхов Є.Г. *Терроризм и межгосударственные отношения*. М., 1991.